
RELIGIOZNA UPORIŠTA U LIBERALNOJ IDEJI VLADE GOTOVCA

Jasna Ćurković, Pula

Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar" Pula
e-mail: jasnacurkovic@yahoo.com

UDK: 32-05 Gotovac, V.
Izvorni znanstveni rad
Primljeno 11/2009.

Sažetak

Članak nastoji produbiti shvaćanje odnosa između kršćanstva i liberalizma, i to kroz prizmu ideja hrvatskog liberala Vlade Gotovca. Osnovna nit vodilja ili suštinska teza koju autorica razlaže, jest da Gotovac nije imao svjesnu namjeru približiti ta dva svjetonazora, već je to spontano učinio. Naime, u njegovim djelima nije moguće naići na tragove kakvog namjernog približavanja. Približavanje kršćanstva i liberalizma u Gotovčevoj misli proizlazi iz njegova shvaćanja slobode, kao okosnice kršćanske i liberalne misli, te upravo shvaćanje slobode omogućuje dijalog među kršćanstvom i liberalizmom. Članak nastoji objasniti da Gotovčev liberalizam nije preslika "čistog" liberalizma koji se povijesno rađa kroz animozitet prema Crkvi i velikim ideologijama, već se radi o liberalizmu koji se kod Gotovca rađa kao reakcija na komunizam i njegov uniformni kolektivizam. Posljedično, Gotovčev liberalizam ne niječe Boga niti je indiferentan u odnosu na njega, već zapravo pretpostavlja Boga. To je, prema mišljenju autorice, najznačajniji doprinos liberalne Gotovčeve teorije dijalogu između kršćanstva i liberalizma. Štoviše, Gotovac neizravno kritizira i sam liberalizam, jer kritizira svaku doktrinu koja ne prihvaća Boga kao temelj i osnovu ljudskog bića. Taj kritični aspekt nije naišao na odjek kod njegovih liberalnih kritičara, i zapravo je prešućen, što znači da su njegova djela čitana selektivno. Na temelju Gotovčevih spisa, članak izriče smjelu pretpostavku da bi Gotovac uočio taj raskorak i kritički se postavio prema liberalizmu s obzirom na taj aspekt, i to onda kada je liberalizam prestao biti fenomen anti-reakcije na komunizam, i kada se počinje oblikovati u smjeru zapadnih (neo)liberalnih tradicija.

Ključne riječi: Gotovac, liberalizam, kršćanstvo, Vječnost, sloboda, totalitarizam, politika.

Govor o religioznom liberalizmu¹ Vlade Gotovca vrlo je zahtjevna materija. Kritike dolaze iz oba tradicionalno suprotstavljena tabora,² jer su, kako kaže Phillipe Quinn, politika (prema istaknutim liberalima Lockeu, te poslije i Ralwsu, liberalizam je izvorno politička ideja) i religija jedna “opasna mješavina” koja na političkoj, ali i na akademskoj razini kroz povijest nije uspijevala i još uvijek ne uspijeva pronaći jedan djelatan dijaloški okvir. Unatoč tome, u posljednje vrijeme sve je više zainteresiranih za ovu “mješavinu” na obje strane, jer dva tako jaka i u mnogo čemu srodna svjetonazora, sve više pokazuju potrebu da se nekadašnje isključivosti što više minimaliziraju.

Kako bismo razumjeli što se to misli pod sintagmom *religiozni liberalizam*,³ potrebno je vidjeti kako se rodio Gotovčev liberalizam i kakav je tip liberalizma Gotovac zastupao, kakav je bio vjernik (vjernik ili štovatelj), te kako je u sebi spojio ta dva učenja. Nažalost, potrebno je odmah naglasiti da nijednu od ove dvije teme Gotovac nije sustavno razvio u svojim djelima, odnosno nije se bavio vjerskim pitanjima, kao ni liberalnim idejama (osim rubno ili, kako on to kaže, fragmentarno), a ni ulogom ni mjestom religije unutar političkog sustava i društva. Također, nije sustavno proučavao odnos liberalnih i kršćanskih ideja. Pa kako je onda

¹ Pod religioznim govorit ćemo o kršćanskoj religioznosti, jer joj je Gotovac bio najbliži i jer je u sljedbenicima kršćanske vjere pronalazio najviše uzora. To nam govore njegovo katoličko porijeklo, koje je javno ispovijedao, njegovi tekstovi, te autori na koje se pozivao.

² Sukob između kršćanstva i liberalizma ima svoju dugu povijest, a započinje procesima modernizacije, prosvjetiteljstva i političkim činom Francuske revolucije. U svoja tri oblika – katolicizam, protestantizam i pravoslavlje – kršćanstvo se na vrlo različite načine odnosilo prema liberalizmu, dok je najoštrije odnose imalo s katolicizmom. Ovdje ćemo se baviti upravo odnosom katolicizma prema liberalizmu, budući da je Gotovac živio i djelovao iz katoličke kulturne pozadine. Iako su liberali i Crkva u svom prvotnom sučeljavanju nemilosrdno osporavali jedni druge (liberalima je ponajprije klerikalna Crkva, a onda i njezino podržavanje poslušnog i preplašenog čovjeka, bila jedna od najvažnijih točaka spoticanja, a Crkvi je liberalizam u početku bio nositelj najvećih zabluda), povijest tog sukoba svjedoči kako je bilo razdoblja dijaloške popustljivosti i pomirljivih nastojanja s jedne i s druge strane. Usp. Jakov Jukić, *Kršćanstvo i liberalizam*, u: Društvena istraživanja, 4 (1995.), br. 6(20), 885-910; Željko Mardešić, *Crkva, liberalizam i modernitet*, u: Liberalizam i katolicizam u Hrvatskoj, II dio., Friedrich-Naumann-Stiftung, Zagreb, 1999, 447-459.

³ Sintagma potječe od Mile Babića, koji piše o Gotovčevoj filozofiji slobode. Usp. Mile Babić, *Protiv ponžerija pojedinca*, u: Autsajderski fragmenti 1 (2005.), 1/2, 236. Iako se “izmi” često pojavljuju u negativnoj konotaciji, mi ćemo ipak preuzeti ovu sintagmu, jer je danas termin liberalizam ustaljeni termin za definiranje političke opcije liberalnih ideja.

još uopće moguće govoriti o *religioznom liberalizmu* u njegovim djelima?!

Naime, točno je da *religiozni liberalizam* nije eksplicitni objekt njegova razmišljanja, ali je isto tako točno da se hermeneutičkim pristupom Gotovčevoj filozofiji slobode otkrivaju tragovi liberalne i kršćanske misli o slobodnom čovjeku, kao i o tri temeljne odrednice slobode: sloboda pojedinca, Vječnost, raznolikost, odnosno teme koje čine osovinu njegovih filozofskih, književnih, poetskih i političkih stremljenja. U tom kontekstu i pod tim vidom želimo istražiti dodirne točke između liberalizma i kršćanstva u Gotovčevim djelima, pristupajući im teološko-filozofski, a ne praktično-politički, kao što je i on sam uglavnom pristupao tim pitanjima.

1. KOHABITACIJA LIBERALIZMA I KRŠĆANSTVA U GOTOVČEVOJ OSOBI

Nakon ovih uvodnih napomena možemo postaviti prvu tezu, koja glasi: Gotovčev religiozni liberalizam ne rađa se kao težnja da se pomire ta dva ideološki tradicionalno suprotno nastrojena svjetonazora, već oni spontano supostoje. Njegova prvotna nakana nije tražiti srodnosti i dijalošku osnovu između liberalizma i kršćanstva, niti zasebno proučavati te doktrine, već shvatiti poimanje slobode. Tako Gotovac preko slobode, putem dedukcije, dolazi do liberalizma i kršćanstva, kao dvije doktrine koje najbolje odgovaraju na njegove zahtjeve slobodnog i oslobođenog čovjeka. Ta dva učenja o slobodi u Gotovčevim djelima se prešutno pretpostavljaju, a ne suprotstavljaju.

1.1. Svjetonazorski razvojni put

Ovu je tvrdnju potrebno potkrijepiti i njegovim biografskim podacima, odnosno želimo pokazati da se Gotovac rano profilirao kao vjernik, a onda, neovisno o toj činjenici, i kao liberal u praktično-političkom smislu. S obzirom dakle na vjerski svjetonazor, njegove biografije govore da je odmalena kod njega postojao određeni *sensus fidei*, odnosno sklonost k vjerskim, mističnim i egzistencijalnim pitanjima. Dvije osobe koje su posebno obilježile duhovnu stranu njegova djetinjstva, bile su muslimanka Neta, koja je svojim pričama mitskog karaktera probudila u malom Gotovcu zanimanje za mistično i onostrano, te njegov rođak svećenik Stanko Romac, koji je Gotovca opskrbljivao religioznom literaturom, ali je i zarana primijetio njegovu *aporičnost*, odnosno

zainteresiranost za vjerske istine, ali i kritičnost prema njima, te mu prorekao sljedeće: “Ti ćeš biti ili vrag ili svetac, biti u sredini za te nije moguće.” Polazeći od ondašnjeg pretkoncilskog bojovnog stava Crkve i svećenika prema liberalima i obrnuto, razumljivo je svećenikovo tumačenje, ali danas bismo mogli reći da je Gotovac upravo “u sredini”, odnosno da približava ono što su crkveni ljudi tradicionalno, da parafraziramo svećenikove riječi, smatrali vragom (liberalizam) i svetim (vjera).

Međutim, Gotovčev odnos prema transcendentnom nije jednoznačan, već je imao svoje razvojne buntovne faze, od nihilističkog negiranja Boga do franjevačkog prepoznavanja Boga u svemu stvorenom: “Dobrota se očituje u svemu – kako je to na najuzvišeniji način pokazao Franjo Asiški”,⁴ jer se “Bog skriva u detalju”⁵ ili, kako će on često citirati Kanta: “Vidjeti vječnost u svakoj sitnici.”⁶ S obzirom na Gotovčevu duhovnu bibliografiju ili lutalačko putovanje, on sam razlikuje svoje likove vodiče, odnosno zastupnike njegovih ideala: Crni Vitez,⁷ Mjesečeva Luda⁸ i Idiot Vječnosti.⁹ Dok prva dva žele idealistično mijenjati svijet (i tako potiču društveno-politički angažman), ovaj potonji ideal želi konkretno mijenjati sebe (vjernički ili antropološki angažman). Važno je istaknuti da je *Idiot Vječnosti*, koji u sebi sadrži poziv na svetost i žrtvovanje kroz sveti anarhizam, bio njegov najtrajniji ideal, “zadnja novost njegova života”, te “ideal supostojanja

⁴ Vlado Gotovac, *Zvezdana kuga*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1995., 301.

⁵ Vlado Gotovac, *Isto*, 221.

⁶ Ovaj Kantov citat nebrojeno se puta spominje u Gotovčevim djelima; vidi npr. Vlado Gotovac, *Poetika duše*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1995., 92.

⁷ *Crni Vitez* je tajanstveni lik, predstavnik idealističkog anarhizma, koji živi tragičnost vremena pobunjene pravde i njezinih snova. Crni Vitez povezuje tragično (= crni) i otmjeno (= vitez). Ta figura izražava njegov mladenački emfatični zanos pred nevoljama svijeta, socijalnu osjetljivost povezanu s filozofijom egzistencije.

⁸ *Mjesečeva Luda* je ideal koji slijedi nepodnošljivu nestvarnost trenutka, uvijek pred novim rizicima, kao što je to svaki mjesečev korak uvijek “iznad provalije”. Ali dramatičnost njegove Lude sastoji se u tome da on nije samo sanjar, već poziva na djelovanje, obnavljanje samotništva, otvaranje ponora koji je ništa. Luda je bezbrižni sanjar, jer i u snu potpomažemo izgradnju Svemira, jer “mi nismo samo ono što smo učinili, već i ono što smo sanjali” (*Princip djela*).

⁹ *Idiot Vječnosti* je posljednji junak, koji u sebi ujedinjuje Franju Asiškog i Petronija, dendija i sveca, otmjenost i posvemašnju predanost apsolutnom.

trenutnog i beskonačnog, mogućnost bivanja samim i sa svima, odgovornosti za sebe samog i za čitav svijet”.¹⁰

Čitanje Dostojevskog u adolescenciji imalo je snažan utjecaj na njegovu predodžbu o Bogu. Stavrogin F. M. Dostojevskog i njegov nihilizam koji nije čeo Boga, potaknuli su Gotovčevo opredjeljenje za zemlju i stvorili temelje za njegov tzv. aktivistički stav. Taj zaborav Boga, međutim, bio je samo jedna faza njegova duhovnog razvoja, kao reakcija na vjersku pasivnost i dio nastojanja da oslobodi Boga uloge “životne olakšice” i prebaci na čovjeka odgovornost za vlastiti život i život zajednice u kojoj živi. Bog ne postoji “da bi nas u bilo čemu uspavao, ili digao naše ruke s naših poslova”,¹¹ već on potiče na djelovanje i zalaganje za svijet, za sudjelovanje u odlukama svijeta.

Upravo teološki motivirano zalaganje za svijet, kako bi mu svojim nutarnjim težnjama dao praktični smisao, inspirira ga da se pridruži omladinskoj akciji i okrene čovjeku, ljudskoj osobi koja je za njega uvijek imala neupitnu vrijednost i bila jedina prava mjera i slika društva, a time i da se približi liberalizmu. Taj koncept osobe, međutim, Gotovac nikada nije odvajao od njezine transcendentne osnove, od Vječnosti, tako da nikada nije zapao u antropocentrični psihologizam, kojim se razmetao komunistički totalitarni sustav u kojem je živio. U svim svojim nutarnjim trvenjima i razvojnim fazama napaja se kršćanskom duhovnošću, pa tako u razgovoru s Vlatkom Pavletićem između ostaloga kaže: “Jedino je Biblija bila toliko u mojim rukama, da je sudjelovala u svim mojim mijenama ostajući uvijek sama sa svojom veličinom.”¹² Štoviše, ako se pogled baci na literarne izvore kojima se Gotovac služio, nemoguće je ne primijetiti veliku zastupljenost kršćanskih, kao i uopće religioznih mislilaca, i važnost koju je Gotovac pridavao njihovim učenjima. Spomenimo samo neke: Augustin,¹³ Franjo Asiški, Pascal, Katarina Sijenska, Buber, Nagradjuna, Suhrevardi, Simone Weil.

¹⁰ Vlado Gotovac, *Imati prošlost*, u: Znakovi za Hrvatsku, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1995., 152.

¹¹ Vlado Gotovac, *Zujezdana kuga*, u: Poetika duše, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1995., 138.

¹² Vlatko Pavletić, *Misaono osjećanje mjesta. Razgovori o književnom stvaranju*, Matica hrvatska, Zagreb, 1995., 61.

¹³ Zanimljivo je što je Gotovac o Augustinu zapisao u svoj dnevnik na dan sv. Augustina: “Dan sv. Augustina, dan ‘Ispovijesti’. Moj intimno svečani dan; posvećen susretu poslije kojeg više nije bilo rastanka – jer je bez prostora i vremena...”

Društvene okolnosti u kojima mladi Gotovac sazrijeva ne dopuštaju mu da se bavi samo svojim vlastitim "slučajem", zadubljen u pjesnički poziv. Jer kako je rekao: "Ja svoje pjesme, svoje eseje nikada nisam smatrao načinom skidanja odgovornosti za svakodnevni život."¹⁴ Odgovornost za svakodnevni život stavlja pred njega temeljno pitanje – pitanje pojedinca i njegovih osnovnih prava, koje je u komunističkom sustavu osporeno. Stoga ga njegova "duhovna ozbiljnost" kao i njezini moralni zahtjevi dovode u situaciju autsajdera na polju književnosti (pripada krugovašima¹⁵), a odmah potom i na polju politike (kao eksponent Hrvatskog proljeća), premda politika nije bila njegovo prvotno područje djelovanja, u njoj se jednostavno zatekao. Tako godine 1972. piše: "Nikad se nisam bavio politikom, a uvijek sam u njoj. Ona ne spada u područje mojih interesa, ali obuhvaća i njih i mene. To je paradoks posvemašnje politizacije. Unose nas u politiku zato da nas nadziru, da nam naređuju, da nas ispituju, upućuju, kažnjavaju... Politika je način na koji se svaki pojedinac svodi na pojedinost, na dio, na biće s nekim presudnim nedostatkom... jer svaki čovjek u suvremenoj državi mora biti talac, potencijalni krivac, prije svega u onom najopasnijem – u pitanjima njezine moći."¹⁶

Zastupajući temeljno pravo pojedinca na slobodu mišljenja i izražavanja, Gotovac postaje svjedok slobode savjesti, a time i neprijatelj državnog poretka, tj. socijalističkoga komunizma ili, kako ga on naziva, *futurističkog totalitarizma*. Pojedinac je toj

¹⁴ Vlado Gotovac, *Zujezdana kuga*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1995., 138.

¹⁵ Krugovašima se smatra naraštaj pisaca rođenih uglavnom između 1920. i 1932., okupljenih oko svoga literarnog glasila, časopisa *Krugovi*, koji je pokrenut 1952. godine, pa su po njemu i prozvani krugovaškom generacijom. Oni su iskoristili blage naznake demokratizacije tadašnjeg društva i doveli do pravog preporoda hrvatske književnosti. *Krugovi* su na polju književnosti bili prvi vidljiv rezultat društvenih promjena i znak političkog otvaranja, dok generacija krugovaša zastupa prvi osviješteni literarni program u poslijeratnoj hrvatskoj književnosti, afirmira duh tolerancije, pravo na razliku i na vlastiti izraz, a isto tako mijenja odnos književnosti prema dnevnoj politici, odnosno izražava otvoreno nezadovoljstvo prema svakoj ideološkoj prisili, uniformnom mišljenju i političkoj narudžbi: sluganstvo i apologetiku zamjenjuju kritičnost i skepsa. Novi procvat doživljava književna kritika, iznimno važna disciplina za književni život, koja je u razdoblju sorealizma bila potpuno degradirana. Sada ona ponovno dobiva na važnosti i ima značajnu ulogu i u borbi protiv ideološke prisile i u profiliranju novih umjetničkih koncepcija i programa. Njihova izrazito kozmopolitska orijentacija koja dovodi do deprovincijalizacije hrvatske književnosti, tj. do njezina ponovnog uključivanja u europske literarne tokove, također stvara režimski otpor. Stoga su za socijalističku birokraciju krugovaši bili heretička skupina koja je narušavala pravila ideološkog ponašanja.

¹⁶ Vlado Gotovac, *Zujezdana kuga*, 35-36.

kolektivističkoj ideologiji najveći neprijatelj, a time i njegovo pravo na samoodređenje (pravo na razliku) i pravo na slobodu mišljenja (svjetonazor), te sve ono što se ne da podvrgnuti njihovim navodno nepogrešivim dogmatskim zahtjevima i njihovom uniformiranom mišljenju. Stoga su moralni principi – upravo zato što nisu partikularni, što nisu ni partijski, ni nacionalni, ni klerikalni, nego univerzalni – njihov neprijatelj. Vječnost,¹⁷ kao univerzalna mjera za sve što postoji, njihov je glavni neprijatelj. Čovjek pojedinac koji se ne može odreći svoje temeljne slobode, slobode savjesti i ostalih sloboda, bio je krivac za sve jer je remetio taj kolektivistički sustav.

Intelektualna i duhovna širina te moralna snaga karaktera ne dopuštaju Gotovcu da se odrekne temeljnog postulata svih demokratskih poredaka - slobode pojedinca i slobode naroda. Tek u zatvoru postaje svjestan da “pojedinac nije više čak ni luksuz – on je postao neprijatelj! koji se od propasti mogao spasiti jedino dubokom šutnjom u katakombama i javnim krivotvorenjem egzistencije: kao utvara!”¹⁸ Za ilustraciju njegova stradanja spomenimo da je izdržao dva sudska procesa, šest godina robije, 17 godina nezaposlenosti, 16 godina prisilne šutnje, 17 godina bez putnih isprava, isključenje iz Društva novinara i književnika. Preživio je, dakle, brisanje svoje osobe, svoje duše ili, kako on kaže, *psihocid*.¹⁹ Iako zatvoren, ustrajava na svom opredjeljenju, vjeran moralnim principima, jer je moralni ili nutarnji raspad osobe puno strašniji od vanjskih pritisaka i fizičkog raspadanja. Tako odbija potpisati molbu za pomilovanje, jer je taj potpis nijekanje čitavog njegovog djela, njega samog. Tako svojim slučajem svjedoči ono što je zapisao, odnosno “da se samo slučaj pojedinca, kao činjenica slobode, može djelotvorno suprotstaviti planetarnom suicidu!”²⁰

2. LIBERALIZAM KAO REAKCIJA NA KOMUNIZAM

Fizičko stradavanje i moralno ponižavanje kojima je Gotovac bio izložen, snažno su utjecali na njegovo poimanje slobode, slobodnog pojedinca i naroda. Stoga se može reći da je Gotovac utemeljio “politički liberalizam koji je originalno njegov, jer je

¹⁷ Vječnost je Gotovčev izraz za Boga, a pišemo ga, kao i on, velikim slovom.

¹⁸ Vlado Gotovac, *Isto*, 267.

¹⁹ Usp. *Politički procesi Vlade Gotovca. Dokumenti*, ur. Mirko Kratofil, Institut Vlado Gotovac, Zagreb, 2005.

²⁰ Vlado Gotovac, *Zvezdana kuga*, u: *Poetika duše*, 212.

bitno proizašao iz njegova iskustva”.²¹ Njegova ideja slobodnog pojedinca ne poziva se na neki prethodno razrađen sustav misli, već pretendira na originalnost. Iako u njegovoj književnoj ostavštini (u stanu njegove žene Simone u Zagrebu i Rimu) ima vjerojatno najviše knjiga liberalne orijentacije, njegovi ih pisani zapisi jako malo ili nikako citiraju.²² Tome je razlog to što je ta literatura vjerojatno nabavljena puno kasnije (pretežno nakon pada komunizma i kada se uključio u praktičnu politiku), tako da se njegova politička ideja slobodnog pojedinca rađala neovisno o liberalnim misaonim kretanjima na Zapadu. Tek u slobodnoj Hrvatskoj te svojom političkom afirmacijom, počinje se intenzivnije baviti proučavanjem autora liberalizma, te profilirati svoj politički stav u odnosu na njih. Bilo bi svakako zanimljivo vidjeti kako bi se dalje razvijao njegov liberalni svjetonazor, da ga smrt u tome nije spriječila.

I sada dolazimo do druge teze, koju želimo produbiti u ovom radu, a koja glasi: Gotovčev je liberalizam rođen kao reakcija na komunistički totalitarizam i uniformni kolektivizam, a ne kao liberalizam općenito, koji je u Katoličkoj crkvi i njezinoj svjetovnoj moći vidio najveću prepreku realizaciji slobodnog čovjeka i slobodarskog poretka. Kako u Hrvatskoj u Gotovčevo vrijeme Crkva više nije bila ta koja je priječila slobodu, jer je izgubila svoju svjetovnu moć, već je to bio totalitarizam, koji je i samoj Crkvi oduzimao javni prostor i potjerao je u sakristiju, liberalizam koji se u Hrvatskoj rađao nakon pada komunizma nije svojim glavnim takmacom smatrao Crkvu, nego komunizam. Na svjetskoj se sceni dakle javljaju politički sustavi opasniji od Crkve - nacizam i komunizam, kao najžešći neprijatelji liberalizma. Nakon ratnog poraza nacizma i pada komunizma, liberalizam je preživio, te vidjeviši

²¹ Mile Babić, *Protiv poniženja pojedinca*, 236.

²² Tu tvrdnju možemo potkrijepiti ako samo letimično pogledamo autore ili prikaz literature kojom se Gotovac služio i koju je navodio u svojim djelima: Augustin, Dante, Pascal, Kierkegaard, Nietzsche, Heidegger, Wittgenstein, S. Weil, Nagradjuna, učitelj zena, Aurobind, Avicena, Hallagj, Rumi, Suhrevardi, Šimić, Vidrić, Ujević, Trakl, Apollinaire, Mazakovky, Hölderlin, Baudelaire, Rilke, Benn, Stendhal, Mellville, Broch, Musil, Kafka, Camus, Malraux, Sartre, Pasternak, Mandelstahm, Buber, Sveti Franjo, Sveta Katarina Sijenska, Bloch, Levinas, Cvetaeva, Ghandi, itd. Radi se dakle o književnicima, filozofima, pjesnicima, kršćanskim i religioznim misliocima, dok se uopće ili vrlo rijetko spominju liberalni autori (kao N. Machiavelli, T. Hobbes, J. Locke, A. Smith, Tocqueville, L. de Montesquieu, J. J. Rousseau, J. S. Mill, J. Rawls, J. Habermas), od kojih bi on eventualno mogao usvojiti poimanje slobodnog čovjeka (treba pak reći da se često poziva na Kanta, koji se također smatra liberalnim misliocem).

da postoje mnogo gori i ozbiljniji neprijatelji od Crkve, izgubio svoj ideološki naboj i počeo se desakralizirati. Religija više ne zauzima svoje povlašteno negativno mjesto u liberalnoj ideologiji, već postaje moguća opcija, premda irelevantna, čak i liberala, tako da je sada moguće biti liberal i katolik.²³ Ta desakralizacija liberalizma omogućuje Gotovcu da bude i ostane vjernik.

Isto tako Crkva je popustila u svom dugogodišnjem neprijateljstvu prema liberalizmu koje traje sve od Syllabusa i enciklike *Quanta cura* Pija IX.,²⁴ jer je u komunizmu vidjela još većeg neprijatelja. Ona je doduše sve do Drugoga svjetskog rata osuđivala demokratske i liberalne države jer je u njima vidjela svojega najopasnijeg protivnika, s kojim ne može biti nikakvih nagodbi jer su njihova učenja teško spojiva (trebalo je uskladiti poredak gdje odluku donosi većina, s Crkvom, koja je sebe smatrala jedinom nositeljicom istine). Zato je Crkva odbila dijalog s liberalnim građanskim društvima, nadajući se naivno da će uz pomoć nedemokrata koji su se također borili protiv liberalnih ideologija, a koje se još nisu očitovale u svojoj okrutnosti (Salazarov Portugal, Francova Španjolska, Mussolinijeva Italija, Petainova Francuska, Horthyjeva Mađarska i Poljska Pilsudskog), obnoviti *ancien regime*. Kada se ta, kako kaže Ž. Mardešić, *ancien regime* idila rasplinula, jer su se totalitarni režimi pokazali u svoj svojoj do sada prekrivenoj okrutnosti, Crkva je najprije osudila fašizam enciklikom *Non abbiamo bisogno* iz 1931., i enciklikom *Mit brennender Sorge* iz 1937., te se odlučila za demokraciju (1944. godine Pio XII. će se izjasniti u korist demokracije, prekidajući dugi niz osuda od Syllabusa).²⁵

²³ Usp. Jakov Jukić, *Kršćanstvo i liberalizam*, 13.

²⁴ U prvom razdoblju nesnošljivosti i maksimalne netolerancije krajem XIX. i početkom XX. stoljeća, uglavnom se smatra da je u Crkvi o liberalizmu prvi put progovorio Lav XIII. u enciklici o društvenim pitanjima *Rerum Novarum* 1891. Ali treba reći da su o crkvenim stavovima prema liberalizmu, koji tada nije još bio shvaćen kao zaokružen i sustavan nauk, osobito na gospodarskom i tržišnom planu, govorile i apostolske konstitucije *Ecclesiam a Jesu* Pija VII. i *Quo graviola* Lava XII., te enciklike *Mirari vos* Grgura XVI. i *Qui Pluribus* Pija IX. Nadahnut tim crkvenim dokumentima, Pio IX. će napisati svoju encikliku *Quanta cura*, a uz nju *Syllabus seu collectio errorum modernorum* iz 1864. Među brojnim osudama modernih tekovina, na poseban način Papa osuđuje: napredak, liberalizam i modernu civilizaciju. Kulminacija tog crkvenog neprijateljskog stava prema liberalizmu doseguta je enciklikom *Pascendi* Pija X. iz 1907., jer se zajedno s pojavom modernizma izopćuje i liberalizam u svom najširem značenju. Takav stav nesnošljivosti trajat će sve do II. vatikanskog koncila.

²⁵ Usp. Željko Mardešić, *Crkva, liberalizam i modernitet*, 452.

Ovo kratko skretanje s teme na odnos Crkve i liberala služi kako bismo pokazali da u društvenom ozračju komunizma Gotovac nije imao problema s Crkvom, već s komunizmom, koji je zapravo gušio vjersku slobodu, proglašavajući Boga opijumom za narode. Što se Crkve tiče, strah od marksističkog ateizma i bezboštva postao je veći nego od liberalnog antiklerikalizma. Tako je Gotovac veći dio života proživio u ozračju u kojem Crkva nije nametala svoje učenje, već je, naprotiv, u njemu bila spriječena. On tako nije imao ideoloških, a još manje praktičnih razloga da joj se suprotstavlja (kao liberalizam kroz povijest), a itekako je imao razloga da se suprotstavi komunizmu, koji je, zajedno s njegovim, osporavao svaki vjernički svjetonazor. Drugim riječima, Gotovac nije morao biti bitke sa svjetovnom moći Crkve, kad je ona tada nije imala, a što je tradicionalno predstavljalo kamen spoticanja između liberala i vjernika, s jedne strane, dok mu je s druge strane desakralizirani liberalizam ostavljao mogućnost vlastitog (pa i kršćanskog) svjetonazora. Time su stvorene pretpostavke po kojima je njegova politička liberalna opcija mogla zadržati metapolitički i etički kršćanski svjetonazor.

Spomenimo još ukratko, prije negoli prijedemo na sljedeću tezu, u čemu se ta reakcija na komunizam sastoji. Prije svega, treba reći da Gotovac nije bio toliko protiv socijalizma, koliko protiv njegovog kolektivističkog modela koji negira pojedinca i ne dopušta mu da se razvije kao osoba, kao misleća i autonomna osoba. Gotovac nadalje nije bio protiv Jugoslavije kao zajednice naroda, ali je tražio da svaki njezin dio, svaku republiku, država štiti, odnosno tražio je njezinu slobodu izražavanja i predlaganja zakona, već prema njenim vlastitim obilježjima i zahtjevima. Ukratko, temeljni razlozi njegova protivljenja totalitarnom sustavu bili su, da se vratimo na tri temeljne teme u Gotovčevim djelima s početka naše rasprave, negiranje pojedinca, a isticanje kolektiva, negiranje Boga, a isticanje Partije, negiranje raznolikosti, a isticanje uniformnosti. Jer, prema Gotovcu, za komunistički sustav *“postoji samo jedan zločin – raznolikost. Postoji samo jedan neprijatelj – Vječnost. Postoji samo jedan krivac – pojedinac”*.²⁶

²⁶ Vlado Gotovac, *Autsajderski fragmenti*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1995., 345.

3. BOG - PRETPOSTAVKA A NE ZAPREKA SLOBODI

Sloboda, odnosno nesloboda je, dakle, glavni razlog Gotovčeva nezadovoljstva vladajućim sustavom, jer je "najstrašnije ubojstvo: ubojstvo potrebe za slobodom".²⁷ Ta sloboda nije samo njegova vlastita sloboda, već sloboda uopće, jer nitko nije slobodan ako zajednica nije slobodna, budući da je ona "izvor slobodnih pojedinaca".²⁸ U toj slobodi čovjek bira svoje vlastito lice, svoj vlastiti put. Ona je uvjet svih čovjekovih zadaća, uvjet da on opstane kao ljudsko biće i da svijet ispuni vrijednostima koje su moguće jedino po slobodi. Ona je uvjet i da čovjek susretne ili ne susretne Boga, jer "nije mu zajamčeno da će biti bogolik".²⁹

Kakva je međutim Gotovčeva osobna ideja slobode i koje su njezine granice? Nudeći drugima slobodu da "oblikuju svoje lice", on svoje lice oblikuje pred ogledalom Vječnosti. Tako dolazimo i do treće teze koja glasi: Gotovčeva ideja slobode ne poništava vjeru u Božju opstojnost, već je pretpostavlja. Ta teza je središnja misao i okosnica ovog rada, kao i, prema mojem mišljenju, najsnažnija njegova poruka koju bi trebali baštiniti i sami liberali. Poslije ću se vratiti na tu temu obrađujući utjecaj liberalizma na postmoderno društvo te ću dati prednost Gotovčevoj filozofiji slobode ispred njegove političke ideje slobode, sugerirajući njihovu povezanost. No vratimo se najprije trećoj tezi, da sloboda pretpostavlja Vječnost.

Ako su u povijesti sloboda i demokracija ipak prevladale nad nedemokratskim ideologijama, onda je to zato, kaže Gotovac, što totalitarizmi mogu osvojiti zemlju, ali ne i čovjeka, jer on ima apsolutno podrijetlo: "Bog je uvijek paradoksalan u ljudskim činjenicama. Po Njemu je svaki od nas središte svijeta, kad On u njemu boravi..."³⁰ Zato totalitarni sustavi, koji počinju ukidanjem Boga, što je najpotpuniji izraz nihilizma i antropocentrizma, mogu uništavati, ali ne i uništiti, jer pojedinac obdaren vječnošću, i to samo on na zemlji, to onemogućuje. Čovjek kao "mjesto epifanije" neodvojiv je od svojih apsolutnih korijena, ali ne kao fantom bez Domovine i Povijesti, već kao "onaj kome je obećano uskrsnuće u svoj njegovoj konkretnosti, kome je Povijest jedino uzletišta Vječnosti..."³¹ Pojedinac nije ideolog neokaljan poviješću

²⁷ Vlado Gotovac, *Bilježnice 1955-1961*, u: Poetika duše, 95.

²⁸ Vlado Gotovac, *ST*, u: Poetika duše, 100.

²⁹ Vlado Gotovac, *Isto nam je lice*, u: Znakovi za Hrvatsku, 119.

³⁰ Vlado Gotovac, *Znakovi za Hrvatsku* u: Znakovi za Hrvatsku, 213.

³¹ Vlado Gotovac, *Tri slučaja*, Obrana, Melbourne, 1989., 87.

i konkretnošću ljudske egzistencije, kako ćemo vidjeti često tragične, niti transcendentni bjegunac, već onaj kojemu Bog omogućuje pobjedu u perspektivi Vječnosti, ali prepuštajući mu njegove bitke, približavajući ga kroz njih sebi. Iz toga slijedi da je napad na čovjeka pojedinca zapravo napad na Vječnost po kojoj pojedinac postoji, jer "gdje nema pojedinca, nema ni samoće. Gdje nema pojedinca, ne čuje se glas Vječnosti. Gdje nema pojedinca, nema više čuda".³²

3.1. *Pojedinac obdaren Vječnošću*

Već iz uvodnog dijela, u temu odnosa slobode i Vječnosti, dade se lako naslutiti koliko je Gotovac bio zanesen idejom Vječnosti. Za ilustraciju recimo i to da je u njegovim djelima upravo riječ *Vječnost* najčešće spomenuta (iako najčešće kao pjesnička kategorija oslobođena dokaza, a ne kao teoretski produbljen pojam). Tako pojedinac "susreće Vječnost", pojedinac je "obdaren Vječnošću", "sugovornik s Vječnošću", "neponovljivi radnik Vječnosti", "zna da je Vječnost njegov temelj", "posjeduje Vječnost". Vječnost je način izgradnje osobe jer se "jedino u samoći odnosa prema Vječnosti može uspostaviti osoba",³³ a vrhunac osobe ili "*osoba do kraja*" jest svetac, jer u njemu apsolutno ili vječno najviše boravi.³⁴ Zato se "veliki planeri uvijek rado ogledaju u krvi osobe",³⁵ jer ona, osoba, "svemu daje Vječnost" i "svodi na Vječnost".

Budući da Gotovac najčešće rabi pojam pojedinac, potrebno je malo produbiti shvaćanje tog pojma i vidjeti njegove značajke. Za razliku od postmodernog liberalnog društva u kojem je čovjek individuum, a ne osoba/persona, kod Gotovca pojedinac/individuum po Vječnosti postaje osoba.³⁶ Gotovčevo zalaganje za

³² Vlado Gotovac, *Autsajderski fragmenti*, 383-384.

³³ Vlado Gotovac, *Autsajderski fragmenti*, 368.

³⁴ *Isto*.

³⁵ *Isto*, 385.

³⁶ Semantika riječi pojedinac ili individua te osoba pomaže u shvaćanju ove distinkcije. Naime pojedinac, lat. *individuum*, znači nedjeljiv, s vlastitim značajkama, ono što se ne može dijeliti a da pritom ne izgubi svoju osobitost. Usp. *Hrvatski opći leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1996., 390. Osoba, grč. *prosopon*, što znači kazališnu masku, i lat. *personare*, što znači govoriti preko/kroz, upućuje na ponašanje, odluke, mišljenje, komunikaciju, recipročnost. Individuum se može odnositi i na kamen, jabuku, mačku, dok je osoba ona koja na neki način pripada carstvu duha. Usp. Ignazio Sanna, *L'antropologia cristiana tra modernità e postmodernità*, Queriniana, Brescia, 2002., 365-372.

pojedince kao osobu te burne faze anarhizma, ali i kršćanskog anarhizma pod utjecajem Simone Weil,³⁷ približavaju ga filozofiji personalizma (poput E. Mouniera, J. Maritaina, N. Berdjajeva), jer je njegovo isticanje slobode pojedinca “fenomen reakcije” na kolektivizam, antiideologija poput Mounierova personalizma, aspiracija, a ne doktrina. Gotovčev koncept osobe se, osim na personalizam, naslanja i na antičku, posebno sokratovsku, te kršćansku ideju osobe. Ovdje nije mjesto da se raspravlja o konceptualnoj distinkciji između individue i osobe, ali ju je potrebno spomenuti kako bi se istaknuli utjecaji kršćanskog učenja o transcendentnoj dimenziji osobe. Ako pod pojmom osobe dakle shvaćamo komunikativnost, relaciju, zajedništvo, a pod pojmom pojedinca/individue jedinstvenost, samoću, zatvorenost u sebe, onda moramo reći da kod Gotovca preko Vječnosti pojedinac (sam i zatvoren u sebe) postaje osoba (otvoren prema svijetu). Ako je koncepcija individue, a ne osobe, ona od koje potječe moderni, pa i liberalni individualizam, treba svakako naglasiti da se Gotovca ne može smatrati individualistom (“Nikada ne smijemo dopustiti da zbog kolektiva izgubimo sebe, niti da zbog vlastitog slučaja izgubimo zajednicu”³⁸). Njegov pojedinac u središtu (političkoga, društvenoga, religioznoga) interesa vezan je etičkim imperativom brige za drugoga, odnosno odgovornošću za društveni kontekst, od koje sâm Gotovac nikad nije bježao. Tako Gotovčeva borba za priznavanje pojedinca jest liberalni zahtjev protiv kolektivističkog koncepta anonimnosti duhovnih i materijalnih dobara, zahtjev koji želi uspostaviti prirodnu dinamiku koju pojedinac nosi u sebi i bez koje je nemoguća dinamika svijeta. Borba za pojedinca isto je tako i religiozni zahtjev, jer je borba za osobu borba za njegov dijalog s vječnošću i za Vječnost, kao što kaže: “Što bliže svojoj osobi, to bliže apsolutnom.”³⁹ Budući da je pojedinac osoba, njegova odgovornost je uvijek bitno osobna, te on iza sebe ne može imati neko zemaljsko zaleđe političke stranke, nacije ili religije.

³⁷ Tzv. kršćanski anarhisti su se snažno opirali, u ime autentičnog kršćanstva mira i individualne slobode sadržane u Evanđelju, nasilju i cenzuri, koji su se često provodili u ime autoriteta, pa i onog crkvenog, na svim područjima civilnog života. Osim što su se zalagali za mir i slobodu, oni su bili i antiautoritaristi i antiklerikalisti. Tako ističu način života prvih kršćanskih zajednica, kao društveni aspekt kršćanskih zajednica, odnosno dijeljenje dobara, jednakost, odbijanje državne moći i drugo. Među najpoznatijim kršćanskim anarhistima su: Lav Tolstoj, Simone Weil, Dorothy Day.

³⁸ Vlado Gotovac, *Sloboda i vjernost istini*, u: Znakovi za Hrvatsku, 167.

³⁹ Mile Babić, *Protiv poniženja pojedinca*, 341.

3.2. Zahtjev Vječnosti

Sve je dakle podređeno slobodi pojedinca, a on je podređen Vječnosti: "Samo na jedan način smije nestati pojedinac: prepustivši se Vječnosti. Svaki drugi oblik njegova onemogućavanja vodi u uništavanje čovjeka."⁴⁰ Reći međutim da je pojedinac podređen Vječnosti, ne znači dati mu neki "azil žablje perspektive" niti da on može dignuti ruke s vlastitih poslova, jer "Vječnost ne zahtijeva odricanje od svakodnevnog, nego svoju prisutnost u njemu".⁴¹ Ona nije povlastica udobnosti, već povlastica tragičnosti. Tako on na marksističku krilaticu da je Bog opijum za narod odgovara da se u tom slučaju radi o sekulariziranom bogu koji "omamljuje svojim darovima",⁴² a ne o kršćanskom Bogu, koji čovjeku ne zatvara oči, već ih širom otvara, ne odvrća ga od teškoća, već na njih upućuje, postavlja mu svoje teške zahtjeve, zahtjeve nutarnje promjene. Upravo u teškoćama, a ne u nekom meditativnom transu, Bog je na djelu, "zaposlen kao aktivist", pružajući nam "priliku da mu se predamo".⁴³ Zato Gotovac često u svojim djelima spominje samoću, ali ne samoću samodostatnosti, već samoću koja je stanje najveće prijemljivosti za Vječnost, ona je "zemaljsko mjesto Apsolutnog, i jedino njegovo djelotvorno mjesto".⁴⁴ Upravo samoća, nezamisliva bez Vječnosti, "štiti svaku drugu samoću, uspostavlja zajednicu, ne porušivši točku nijedne granice. Tu istodobnost samoće i zajednice omogućuje jedino Vječnost".⁴⁵

Dakle, samoća je najveći dar Vječnosti pojedincu. Ona je "privilegij izabranih", "radionica darova", "kaznena izolacija", ali koja se nameće kako bi se čovjek svijetu vratio promijenjen. Ako je stoga Gotovčeva politička poruka "pedagoškog prakticiranja slobode" koja štiti pojedinca upućena nosiocima totalitarizma, onda je njegova religiozna poruka upućena kršćanstvu kao pokušaj da religija promišlja i živi bitno nepolitički (tu se nazire njegov liberalni duh zastupanja laičke države), odustajući od promjene svijeta i prihvaćajući promjenu samoga sebe, jer samo oni koji su promijenili sebe, mogu promijeniti svijet. Samo onaj koji je od Savla postao Pavao, može mijenjati svijet, dok onaj koji

⁴⁰ Vlado Gotovac, *Autsajderski fragmenti*, 382.

⁴¹ Vlado Gotovac, *Tijek odnosa II*, u: *Poetika duše*, 85.

⁴² Vlado Gotovac, *Tri slučaja*, 89.

⁴³ *Isto*, 84.

⁴⁴ Vlado Gotovac, *Znakovi za Hrvatsku*, 28-29.

⁴⁵ Vlado Gotovac, *Autsajderski fragmenti*, 378-379.

ne može promijeniti sebe, ne može promijeniti svijet ili, kako on to kaže: "Čovjek mijenja samo ono što je u sebi promijenio."⁴⁶ Ipak, korjenito promijeniti sebe - i evo opet te opterećene riječi Bog - moguće je samo Božjim rođenjem, kojim započinje svaka promjena na zemlji i kojom započinje promjena svijeta.⁴⁷

4. KRAH BEZBOŽNOG LIBERALIZMA

Nakon te nutarnje promjene, jedna bitna promjena Gotovčeva društvenog svijeta događa se padom komunizma i raspadom Jugoslavije. Nakon dugog niza godina konačno pronalazi posao, postaje ponovo članom Društva književnika i Društva novinara, počinju se objavljivati njegova djela, postaje predsjednikom Matice hrvatske. U toj novoj društvenoj klimi osjeća potrebu da sudjeluje u izgradnji društva u kojem će sloboda pojedinca biti njegova zadaća, te se počinje baviti praktičnom politikom. Smatra da liberalna opcija (najprije HSLS, potom LS) najbolje odgovara na zahtjeve pojedinca i društva, te postaje njezin eksponent. Njegova dva teksta koja najdublje sažimaju njegov politički program, a nalaze se i u Hrestomatiji liberalnih ideja u Hrvatskoj,⁴⁸ jesu *Povratak pojedincu*, te *Vidljiva i nevidljiva srednja Europa*. Ti tekstovi (vidljiv je njihov utjecaj na programsku deklaraciju ili temeljna načela današnjeg HSLS-a) ističu neke temeljne odrednice njegovog političkog zalaganja za liberalnu demokraciju: socijalna zaštita,⁴⁹

⁴⁶ Vlado Gotovac, *Tri slučaja*, 137.

⁴⁷ Vlado Gotovac, *Slijediti Betelehemsku zvijezdu*, u: Tea Benčić Rimay (ur.), *Dossier: Vlado Gotovac*, Institut Vlado Gotovac, Zagreb, 2008., 334.

⁴⁸ Tihomir Cipek – Josip Vrandečić (ur.), *Hrestomatija liberalnih ideja u Hrvatskoj*, Disput, Zagreb, 2004.

⁴⁹ *Socijalno* "to znači da smo prihvatili činjenicu da nam je tehnološki i znanstveni progres modernog svijeta materijalno omogućio da poreskim intervencijama profit, još nedavno najbešćutniju činjenicu ekonomskog života, mijenja svoju prvotnu bezobzirnu ulogu i postaje temelj socijalne zaštite, toliko koliko je među ljudima moguće. Iz profita se ostvaruju ona dobra kojima se ljudima na bilo koji način socijalno obeshrabrenima omogućuje da žive bez poniženja, da ih nedostatak socijalne snage ne dovede u položaj u kojem će kao ljudi biti degradirani. Mi prihvaćamo kao dobro civilizacije mogućnost da za takve ljude preuzmemo kolektivnu brigu, oporezujući bogatstvo što ga stvaraju socijalno jaki, socijalno sposobni, socijalno inventivni, energični i pustolovni pojedinci, ljudi koji proizvode dobro u znatno većim količinama negoli što je to njima osobno potrebno, ljudi proizvodne pustolovine". Usp. Vlado Gotovac, *Povratak pojedincu*, u: *Znakovi za Hrvatsku*, 97.

sloboda pojedinca,⁵⁰ susret kolektiviteta i pojedinca, odnosno socijalna ravnoteža ili kohezija.⁵¹

Kako je u tom novom društvenom postkomunističkom ozračju, u kojem se filozofija slobode pretače u njezino praktično političko ostvarenje, suživjela Gotovčeva liberalnost i religioznost? Prije nego odgovorimo na to pitanje, pozabavit ćemo se njegovim pogledom na religiju (kršćanstvo), crkvenom kritikom postmoderne i uvažavanjem liberalizma, te predložiti zaključnu tezu, za koju vjerujem da bi je Gotovac, da je duže poživio i vidio razvoj postmodernog liberalnog društva, dodatno zaoštrio na političkom planu, jer ona se u osnovnim crtama nalazi u njegovim djelima na filozofskom planu. Ova zaključna, četvrta teza glasi: Liberalizam bez vjere urušava se od samih svojih posljedica, zato nijedan sustav, pa tako ni liberalizam, ne može zamijeniti ili odstraniti Boga. Svjesni smo da time postavljamo temeljno pitanje kakav je Gotovac uopće liberal (u svojoj taksonomiji liberalnih ideja Sebastiano Maffettone nabraja petnaest liberalnih struja, ali tim se pitanjem ovdje nećemo baviti), te da upućivanjem na sintagmu *religiozni liberalizam*, koja je svojevrsni hibrid,⁵² ukazujemo na određenu krizu liberalizma, kao i na potrebu samokritike i veće transparentnosti Crkve. Upravo je ta dvostruka Gotovčeva kritika

⁵⁰ *Liberalno* "to u okviru europskih liberalnih tradicija znači da individuumu dajemo maksimalnu slobodu inicijative, da mu osiguravamo onaj socijalni zrak u kojem on može do kraja ostvariti svoje sposobnosti – svjež, pomalo i hladan zrak, koji će ga držati stalno budnim u sferi rizika i koji će od njega stalno tražiti nove odluke, nove pronalaskeske i sposobnosti da u različitim situacijama na najproduktivniji način odgovori na izazove svijeta. Dakle, mi ćemo nadzirati bogatstva koja je on stvorio, ali nikad nećemo ometati njegove sposobnosti ili umanjivati njegovu ulogu i nikad ga nećemo ostaviti, što je jako važno, bez nagrade i podrške za te sposobnosti, za njegove pothvate". Usp. Vlado Gotovac, *Povratak pojedincu*, 98.

⁵¹ *Hrvatska* – "zato što je nacija organska povijesna tvorevina, a ne planirana zadaća. (...) Nacija u sebi na prirodan način sadrži element kolektiviteta, ali sadrži element i onih unutarnjih slučajnosti koje donosi susret kolektiviteta i osobe. (...) Prema tome, stavljajući u ime ono hrvatski, mi prihvaćamo jednu jednostavnu činjenicu, zajedno s njezinim zahtjevima, činjenicu da su narodi nositelji jednog specifičnog kolektiviteta koji omogućuje da se unutar njega uspostave slobode koje mi želimo uspostaviti... S druge strane, nacija je isto tako pred nama kao opasnost, kao mogućnost represivnog kolektivizma. Protiv toga mi ističemo nepovredivi individuum, zatim socijalnu ravnotežu, ali ne socijalnu jednakost, ističemo pojedinca s njegovim pravima i zaštitom tih prava". Usp. Vlado Gotovac, *Povratak pojedincu*, 100-101.

⁵² Hibridni poredci koji prihvaćaju nekoć nepomirljive politike i hibridnu doktrinu koja sadrži prije nespojive pojmove, danas su karakteristični znakovi krize liberalizma. Usp. Marcello Pera, *Zašto se trebamo zvati kršćanima. Liberalizam, Europa, etika*. Verbum, Split, 2009., 19.

ujedno i konceptualna spona spasa koja u njegovoj osobi približava liberalizam i kršćanstvo.

4.1. *Uloga religije i Crkve*

Što se tiče religije u Gotovčevu opusu, ona je svakako zauzimala važno, neizostavno mjesto. Ako se prisjetimo onog pitanja s početka rasprave je li Gotovac bio vjernik ili štovatelj kršćanstva, onda možemo odgovoriti da je bio oboje. Ako se pod vjernikom misli na onoga koji vjeruje u Krista jer ga je susreo, doživio i posvijestio, te ljubi njegovom ljubavlju, onda možemo potvrdno odgovoriti. Ako pak pod štovateljem mislimo na onoga tko poštuje kršćanske poruke jer su one preobrazile svijet i donijele "moralnu revoluciju ljubavi",⁵³ da su one bitno civilizacijsko, kulturno i aksiološko naslijeđe, onda ga također možemo smatrati izrazitim štovateljem kršćanstva: "Kršćanstvo je svijetu otkrilo besmrtnu dušu pojedinca, njezinu apsolutnu neponovljivost, jednokratnost i unutarnju neizrecivost, vrijednost njezine ljepote, njezina trajanja."⁵⁴

Smatramo da smo njegov religiozni doživljaj svetoga ili Vječnoga⁵⁵ prethodno već donekle opisali, zato sada želimo istaknuti pitanje uloge religije u svijetu, te pitanje savjesti. Gotovac je protiv ideologiziranja religije, slova zakona koje poništava duh ljubavi, juridizma, suviše institucionaliziranosti, autoritarizma, tradicionalizma, zaglupljujućih pobožnosti, licemjerja, kompromiterstva, podijeljenosti, koje zapravo negiraju samu bit religije. Prema njemu, istinska religija služi vjeri, povjerenju i ljubavi, a vjera, ljubav i povjerenje mogu nastati samo iz slobode čovjeka pojedinca, te se ne mogu narediti niti iznuditi, jer tamo gdje nestaje ljubav, sve propada, nadire pustinja. Ono što od ljubavi živi, ne može ni od čega drugog živjeti. Tako on dirljivo piše: "Ljubav nam omogućuje podnijeti sve činjenice (...). Krik ljubavi je uvijek krik vječnosti! On se rajski diže iz najdubljeg ponora užasa. Ludilo od Vječnosti! Ludilo svetih! Zato su u logorima moguća blaga lica

⁵³ *Isto*, 61.

⁵⁴ Vlado Gotovac, *Dokumenti okretišta*, u: *Znakovi za Hrvatsku*, 191.

⁵⁵ Zgodno je spomenuti da je Gotovac često pjesnički ili estetski temeljio "dokaze" o Božjem postojanju, tako će npr. u svom dnevniku zapisati: "Sienska katedrala je dokaz da Bog postoji. Nepobitno. Ona dakako nije jedini dokaz, ali je posve dovoljan."

umirućih, lica s kojih ni patnja, ni smrt nisu mogli skinuti sjaj beskrajne budućnosti. Ljubav je činjenica Vječnosti.⁵⁶

S obzirom na Crkvu u Hrvatskoj Gotovac kritizira njezin otpor prema kajanju i samokritičnosti, što bi je trebalo činiti još autentičnijom. "Samokritika Crkve može biti djelotvorna samo kao obnova spremnosti na žrtvu, na mučeništvo. Sada je ona posve svjetovna – što znači pastoralizaciju kao azil, iz kojeg se podržava borbeni antropocentrizam, jer je ona zadivljena svojom ništavnošću..."⁵⁷ Priznaje međutim velike zasluge Crkve stečene otporom protiv komunizma i čuvanjem nacionalnog opstanka. Ali kako taj otpor nije imao nikakvog određenog transformativnog programa, nije vodio prema nekoj zamisli nove Hrvatske, lako se dogodilo da je krajnje desničarski nacionalizam progutao rezultate otpora. Tako je, prema njegovu mišljenju, umjesto da Crkva bude na strani nove, moderne, demokratske Hrvatske, efikasnog političkog pluralizma, onda dopustila da se jedna stranka izjednači s narodom. Stoga on predlaže depolitizaciju Crkve ("Nikad nisam prizivao Crkvu u politiku"⁵⁸), dok potiče njezinu odgovornost da progovori određeno i čvrsto, kritički, braneći slobodu i njezine institucije: politički pluralizam, javno mnijenje, ljudska prava ("Sada, kad u Crkvi djeluje poneki kritički ton, sada bi je odmah trebalo spremati u sakristiju! Ja ni sada ne pozivam Crkvu u politiku, ali sam protiv njenog otpremanja u sakristiju. (...) Država kao interes zajednice, kao način njezinog života i stvaranja čovjekovih dobara i vrijednosti, ne može biti izvan interesa Crkve"⁵⁹).

Njegova kritika Crkve nema nikakve veze s kršćanstvom, jer je posve svjestan onoga o čemu piše, poput svojeg učitelja nenasilja M. Ghandija: "Mi nismo ispunili, ni iscrpili vrijednosti kršćanskog svijeta. Napustili smo ga, ali ne zato što nije mogao odgovoriti našim zahtjevima, našim očekivanjima: Nesreća ovog doba nije u neuspjehu kršćanstva, nego u našem neuspjehu da ga slijedimo."⁶⁰ Njegova kritika nije toliko upiranje na razum, već prije svega upiranje na savjest, jer je savjest pitanje morala, a prakticiranje morala je prakticiranje vjere. To znači da vjera ne može biti samo deklarativno i dekorativno ispovijedana, već da ona prije svega mora biti življena. Vjera ne oslobađa preuzimanja

⁵⁶ Vlado Gotovac, *Zvezdana kuga*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1995., 95.

⁵⁷ Vlado Gotovac, *Tri slučaja*, 86.

⁵⁸ Vlado Gotovac, *Vjerodostojni u politici* u: *Znakovi za Hrvatsku*, 256.

⁵⁹ *Isto*.

⁶⁰ Vlado Gotovac, *Tri slučaja*, 12.

odluka i odgovornosti za njih, jer bi i ona, poput totalitarizma, vršila "psihocid" ljudske osobe. Iako je iskustvo uvijek polje patnje te protiv morala, opraštanja, ljubavi prema bližnjem i protivniku, upravo je to privilegirano mjesto Božje u čovjekovu životu. "Patnja je čovjekova prirodna granica. Dalje ga vodi jedino Vječnost – kao njezin smisao (...) Vječnost ne briše različitosti i ne izostavlja pojedinost; ona, naprotiv, svemu daje vrijednost, svuda uspostavlja neprocjenjivo..."⁶¹

4.2. "Mrtav Bog znači mrtav jedan Svijet"

Kao što Gotovčeva kritika religije nije toliko ideološka, koliko moralna, kao što nije kritika kršćanstva, koliko Crkve, tako ni kritika Crkve nije više toliko kritika liberalizma⁶² kao ideologije ili političke opcije, koliko liberalizma kao uzročnika postmodernog društva. Zapravo, čini se da se liberalna ili "postmoderna" civilizacija, nakon početnih uspjeha kojima je postavila temelje svake demokracije (blagostanje, sloboda, ljudska prava i jednakost), a koje joj je i Crkva priznala,⁶³ počela okretati protiv same sebe te

⁶¹ Isto, 13.

⁶² Prema Jukiću jedan od razloga crkvenog približavanja liberalizmu jest njegova unutarnja promjena i podijeljenost na liberale sklone tradiciji, odnosno neoliberalizam i solidaristički liberalizam. Za razliku od ovog prvog (koji ograničava upletanje države i njezine moći, te odbacuje pojam društvene pravde, a etika se svodi na etiku poduzeća: *good ethics is good business*), Crkva je ovaj drugi (koji na mjesto društvene pravde stavlja pojam solidarnosti, zato jer rast i razvoj stvaraju gospodarske i društvene napetosti koje kao posljedicu imaju sve veću nejednakost u društvu, a time i veću napetost i nestabilnost) ipak više mogla približiti svom socijalnom nauku, iako je ona u državi i društvenoj pravdi vidjela najjače uporište svojega socijalnog nauka. Zato zaoštavanje odnosa Crkve i liberala danas treba tražiti na razini neoliberalizma koji želi obnoviti liberalnu tradiciju. Usp. Jakov Jukić, *Kršćanstvo i liberalizam*, 901-902.

⁶³ Tako se u dokumentima II. vatikanskog sabora uopće ne spominje riječ *liberali* ili *liberalizam*, ali se to daje razumjeti, jer je Crkva do sada uglavnom poistovjećivala zasade modernog društva s liberalizmom. Crkva tako odustaje od pretkoncilskog pokušaja obnavljanja *ancien régime* i predliberalističkih društvenih uređenja, odnosno od trećeg puta između liberalizma i komunizma, a sve se više otvara i postaje prijemljivija za potrebe modernog čovjeka. Ona tako više nema namjeru isključivo poučavati svijet, već također biti poučena od svijeta. Tako nakon II. vatikanskog sabora liberalistički svijet neće više biti potpuno osuđen i odbačen, nego čak pohvaljen u smislu da sadržava mnoge težnje za istinom, koje valja dalje razvijati i poticati. Usp. GS 40. Najveći pomak ili, kako neki kažu, jedan od najkarakterističnijih događaja II. vatikanskog sabora, predstavljala je Deklaracija o vjerskoj slobodi, kao prekretnica koja je pokazala da "nema više povratka na pretkoncilski način mišljenja i djelovanja",

proizvoditi neuspjeh. Upravo zbog tih neuspjeha postmoderniteta (koji je prouzročio liberalizam), kao što je samoća u svijetu najrazvijenijih komunikacija, apatija, osjećaj besmisla i dr., Crkva se ponovo (nakon kratkog primirja na tragu Drugoga vatikanskog koncila koji je poticao na pomirljivost i dijalog⁶⁴) okreće protiv liberalizma. Međutim, prema Mardešiću, oštrica ove nove kritike zapravo je usmjerena na postmodernitet, dok se liberalizmu zamjera što je prouzročio pojavu postmoderniteta. Crkva se dakle opire liberalizmu više zbog njegovih nepovoljnih posljedica nego zbog ideoloških zabuda, odnosno, ne radi se dakle o pogrješnoj teoriji, nego o neuspjeloj praksi, kao što to u svojoj knjizi *Perché dobbiamo dirci cristiani*⁶⁵ pokušava dočarati Marcello Pera.

U toj crkvenoj kritici liberalizma nalazimo dodirnih točaka s Gotovcem. Tako po njegovu mišljenju bez kršćanske nade i ljubavi suvremeni čovjek postaje bolestan; stoga se on, poput rasipnog sina u Evanđelju, mora vratiti Bogu, kojega nitko ne može zamijeniti: "Ono što je s Bogom učinjeno, bez njega nestaje. Nikakvi ciljevi ne mogu zamijeniti Boga. Mrtav Bog znači mrtav jedan Svijet. Ono što traje nakon njegove smrti prvo se prepoznaje kao bolest, a zatim kao agonija."⁶⁶ "Napuštanje Vječnosti uvijek je regresija i degradacija. To nije vraćanje činjenicama, nego gubljenje temelja".⁶⁷ Svaki pokušaj nadomještanja Boga vodi "čovjekovu samoobožavanju, a

odnosno bojovni i zatvoreni stav. Usp. Željko Tanjić, *Teologija pred izazovima sadašnjeg trenutka*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009., 177; Joseph Hamer – Clement Riva, *La libertà religiosa nel Vaticano II*, Torino, 1967., 13.

⁶⁴ Jukić tu politizaciju teologije i crkvenog života objašnjava neuspjehom realizacije programa Koncila, a to je služenje i svjedočenje. Kako se plodovi tog evanđeoskog stila života nisu odmah i spektakularno pokazali djelotvornima, kršćani su izgubili prvotni koncilski entuzijazam, te se tako počela stvarati politička predodžba služenja i svjedočanstva koja je pokušala nadoknaditi neuspjeha Koncila. Tako se mislilo kako će se ljudima najviše pomoći ako im se pomogne u političkoj borbi za novi svijet; tako se koncilski duh svjedočenja i služenja preoblikovao u djelatni politički čin oslobođenja od svih prisila i tlačenja. Tako je u tom razdoblju "sekularizacije teologije" naglasak stavljen na političku borbu, a ne na koncilski i evanđeoski duh služenja i strpljivosti. Usp. Jakov Jukić, *Kršćanstvo i liberalizam*, 385-386.

⁶⁵ Marcello Pera, *Zašto se trebamo zvati kršćanima. Liberalizam, Europa, etika*. Verbum, Split, 2009. Pera u svojoj knjizi također pokušava približiti kršćanstvo i liberalizam kao dva srodna učenja ili, štoviše, pokušava pokazati da se liberalizam velikim dijelom oslanja na kršćansku konceptualnu osnovu, te će samo ako je svjestan te osnove, prevladati vlastitu krizu.

⁶⁶ Vlado Gotovac, *Bilježnice 1979-1981*, u: Poetika duše, 139.

⁶⁷ Vlado Gotovac, *Bilježnice 1976-1979*, u: Poetika duše, 90.

svako samoobožavanje vodi razaranju i samorazaranju”.⁶⁸ Zato se usuđujem reći da bi Gotovac uočio opasnosti onog liberalizma i njegovih postmodernističkih posljedica, kao što je kritizirao svaki sustav koji želi zamijeniti Boga i sebe pretvoriti u lažno božanstvo, proizvedeći idolatriju. Jer, kako on piše: “Ondje gdje je bio Bog ne može biti ništa drugo. On je nezamjenjiv, samo On. Nema te moći koja u čovjeku može nastaviti Njegovo djelo.”⁶⁹

Dok moralna kriza potresa Europu, a sastoji se u srozavanju politike, koja se sve manje promatra kao odgovornost svakog pojedinca, srozavanju običaja, sve većoj snošljivosti prema svim oblicima nastranosti, srozavanju zajedničkog osjećaja, sve nesnošljivijeg prema moralnim vezama, Gotovac upućuje na moralnu stabilnost i vjernost univerzalnim vrijednostima, kao i na povratak tradiciji. Tako su pojedinac, kao i Europa, nezamislivi bez Boga: “Židovsko-grčki svijet, jedinstvo Atene i Jeruzalema, to je temelj Europe, ma što ona u svojim apostazama, u svojim razdorima bila, i temelj pojedinca, koji je, kao što znate, apsolutna, besmrtna vrijednost, neuništiva po svojoj biti – po besmrtnoj duši.”⁷⁰ Ova Gotovčeva stajališta međutim nisu postala dio političkog programa, vjerujem zato što se liberalizam u Hrvatskoj tek profilirao te još nije mogao trpjeti od liberalnih posljedica postmodernog društva koje su nastupile na Zapadu, a o kojima smo govorili. Vjerujem da bi i jedan tako oštrouman duh poput Gotovca, zamijetio te opasnosti, jer, kako kaže: “A susresti se s Bogom, izjednačiti se s Njim, to je vrijednost koja traži čitavog čovjeka!”⁷¹

ZAKLJUČAK

Na koncu možemo zaključiti: Premda Gotovac nije imao nikakvu svjesnu namjeru približiti liberalizam i kršćanstvo, on je to spontano i nesvjesno učinio. Kao liberal on usvaja vrijednosne temelje i sigurnost Vječnosti, a kao kršćanin usvaja vrijednosti liberalne demokracije.

Na novim je naraštajima da njegovu filozofsku poruku slobodnog čovjeka prožetog Vječnošću pretoče u politički program i društveno uređenje.

⁶⁸ Mile Babić, *Protiv poniženja pojedinca*, 235.

⁶⁹ Vlado Gotovac, *Autsajderski fragmenti*, 320.

⁷⁰ Vlado Gotovac, *Povratak pojedincu*, 97.

⁷¹ Vlado Gotovac, *Isto nam je lice*, u: *Znakovi za Hrvatsku*, 120.

LAS CONSIDERACIONES RELIGIOSAS EN LA IDEA DE VLADO GOTOVAC

Resumen

El presente artículo tiene como objeto profundizar el tema de la relación entre cristianismo y liberalismo siguiendo las pistas del pensador liberal Vlado Gotovac. La tesis central del texto es que Gotovac no tenía la intención explícita de acercar estas dos corrientes y, sin embargo, lo hizo de una manera espontánea. Este acercamiento se deriva de la idea de libertad, que encontramos a la base tanto del liberalismo como del cristianismo, y que hace posible el diálogo en cuestión. El artículo intenta demostrar que el liberalismo de Gotovac no es un liberalismo puro, originado históricamente en la animosidad contra la Iglesia y las grandes ideologías, sino uno que nace como reacción al comunismo y a su colectivismo uniforme. En consecuencia, el liberalismo que Gotovac propone no niega la existencia de Dios y, por el contrario, la presupone, constituyendo así un aporte notable al diálogo entre ambas corrientes. Por otra parte, Gotovac lleva a cabo una honda crítica del liberalismo que no ha encontrado eco en los escritos de sus críticos y que en general ha sido ignorada, esto es que toda doctrina, incluido el liberalismo, se autodestruye si no acepta a Dios como fundamento del ser humano. La autora sostiene, apoyándose en los escritos de Gotovac, que éste habría elegido apartarse del liberalismo en este particular si no hubiera muerto antes de que el liberalismo se asentase en suelo croata en tiempos de paz, delineando tanto la política práctica como la opinión pública.

Palabras claves: *Gotovac, liberalismo, cristianismo, eternidad, libertad, totalitarismo, política.*